

ÇİN'İN TARİHİ COĞRAFYASI

İnsan ve kültür hakkında bilgi sahibi olabilmek için mutlaka coğrafyaya müracaat etmek lazımdır. Tarihi coğrafya ise bir bütün olarak geçmişin coğrafyasını yeniden inşa etmekle meşgul olur. Çin'in tarihi coğrafyası, bugünkü Çin'i ve Çinlileri anlayabilmek bakımından önemlidir.

Prof. Dr. Kürşat Yıldırım

Çin'in öncelikle kuzey ve güney olmak üzere iki coğrafi kısmını ve Sarı Irmak ile Yangzi olmak üzere iki uzun ırmağını bilmek gerekmektedir. "Çin" denilince akla ilk gelen Çin Seddi ise Çinlilerin yine coğrafya gereklerine göre kuzeyden gelen akınlara karşı inşa ettikleri savunma hattıdır.

KUZAY VE GÜNEY ÇİN'İN FARKLILIĞI

Sarı Irmak, Çin'in batısındaki Qinghai (Kök Nur; "Gök Göl") eyaletindeki Bayan Har Dağları'ndan doğar ve yaklaşık 5500 km doğuya aktıktan sonra Shandong eyaletinde Bohai Denizi'ne dökülür.

Sarı Irmak havzasının bazı kısımları Çin'in ve Çinlinin doğduğu yerlerdir. Burası aynı zamanda Çinlilerle, Çinli olmayanların ilk karıştıkları bölgelerdendir; hatta Wang Mang döneminde (M.S. 9-23) ve bilhassa Han Hanedanlığı'nın M.S. 220'de yıkılışından sonra Sarı Irmak havzasına çoğunluğu Türkler olmak üzere dışarıdan halklar gelmiştir. Mesela Sarı Irmak'taki "Çin Beşiği",

4. yüzyılın başlarında Hunların kurdukları Han Zhao Hanedanlığı'nın eline geçmiştir. Sarı Irmak havzası böylece 6. yüzyıla kadar saf Çinli kimliğinden büyük ölçüde uzaklaşmıştır. Kuzey Çin'deki bu kültürel

değişme 10. yüzyıldan sonraki kuzey kökenli hanedanlıklarca devam ettirilmiş, farklılıklar bugünlere ulaşmıştır.

Sarı Irmak havzası ile Kuzey Çin'in, Yangzi havzası ile Güney Çin'den farklılaşmasının en önemli sebebi coğrafyadır. Doğuda Kunlun'dan ayrılan Qinling Dağları, Sarı Irmak'ın güneyinden doğuya uzanır, oradan Doğu Çin ovasına geçer. Bu bir doğal sınır olarak kabul edilir. Bundan başka Sarı Irmak ve Yangzi arasından doğuya akıp denize dökülen Huai Irmağı da aynı şekilde ayırıcı işlev görür.

KUZAY ÇİN

Karasal iklim şartlarının hüküm sürdüğü Kuzey Çin toprakları kuraktır,. Düzensiz yağışlar sebebiyle tarım ve sulamanın türü ve şekli farklıdır. Kuzeyde arazi düzdür, ovadır. Esas tarım ürünleri buğday, darı gibi tahıllardır, bunu yazın ekilip çok geçmeden hasat edilen soya fasulyesi gibi ürünler takip eder. Kuzey Çin'de yılın en az 6 ayı don ve soğuk olduğundan, çiftçiler kalan sürede hızlıca ekip biçmek zorundadırlar; buna göre mesela 1,5 ay içinde ilkbahar

hasadını yapmak ve kış buğdayını ekmek gerekir. Düzensiz yağış, tarımı zorlaştırdığı gibi su taşkınlarına da sebep olur. Kuzey Çin'de yıllık yağışın yaklaşık %70'i Ağustos ayında düşer. Sarı Irmak'ın doğduğu dağlardan taşıdığı alüvyonlar, düşük yağışlar ve eğimin azalması gibi sebeplerle batıya doğru giderken ırmak yatağında birikir, buna göre su seviyesi yükselir ve

"Çin' denilince akla ilk gelen Çin Seddi ise Çinlilerin yine coğrafya gereklerine göre kuzeyden gelen akınlara karşı inşa ettikleri savunma hattıdır."

1 Prof. Dr. Kürşat Yıldırım, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, TESAM Yürütme Kurulu Üyesi.

2 Bu yazı Kürşat Yıldırım'ın Çin Tarihi [Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021] adlı eserinin 21-29. sayfalarından derlenmiştir.

nihayetinde aşırı yağışlarla birlikte taşkınlar meydana gelir.

Sarı Irmak'ın taşması tarih boyunca etraftaki halk için felaket anlamına gelmişti. Sarı Irmak havzasının taşmasını önlemek, taştıktan sonra tarım alanlarını yeniden ekilip biçilebilir hâle getirmek devletlerin temel meşguliyetlerindendi. Suyun taşması tarlaları bozduğu gibi, taşıdığı tuzla toprağın verimini düşürmekteydi. Üstelik su baskını sonucunda oluşan bataklık alanlar, Kuzey Çin'deki halkın en büyük baş belasını da beraberinde getirmekteydi. Çekirge, Kuzey Çin'de kuraklık, su baskınları, aşırı soğuk, don gibi doğal felaketlerin yanında çekirge istilaları da bütün tarlaları ve otlakları mahvetmekteydi.

Kuzey Çin'in toprak yapısı ise genelde "lös" olarak tanımlanır. Bu ise ince unsurlu malzemenin bir örtü hâlinde yarı kurak alanlarla birikmesiyle oluşur. Bu toprak yapısı, bitki örtüsünü ve tarımı güneydekinden farklılaştırır. Lös bölgesinde bitki örtüsü zayıftır. Bu tür bir coğrafyanın en önemli özelliği ise rüzgarların şiddetli oluşudur. Aslında Kuzey Çin'de birden boşalany yağmurun sebebi de bu rüzgarlardır. Kışın kuzeydeki soğuk ve kuru hava, Çin'in güneydoğusundaki kıyılara doğru çok az

yağış bırakarak süzülür; yazın ise Güney Çin kıyılarından gelen nem yüklü yaz havası ısının artmasıyla kuzeye doğru gider ve böylece yaz boyunca yağışlar meydana gelir. Sarı Irmak'ın bir kolu ve Çin'in en eski kültür merkezlerinden Wei Irmağı'nın aktığı topraklar aynı zamanda Çin merkezinden batıya doğru giden yoldur, bu ırmağın üzerinde eski Chang'an yani bugünkü Xian kurulmuştur. Kuzey Çin'de Sarı Irmak havzalarında su taşımacılığı güneydeki kadar çok değildir. Biriken alüvyonlar sebebiyle çok derin olmayan ırmaklar, düz tabanlı nispeten küçük gemilerin kullanılmasını gerektirir. Kurak iklimli Kuzey Çin'de tarım yapmanın bir diğer zorluğu ise su kaynaklarının az oluşudur. Ekim vakti Sarı Irmak sularının alçalışı yüzünden yer altı sularını çıkaran kuyu gibi sistemler kullanılır. Bu yüzden tarih boyunca kuzeyde küçük, kendine yeten çiftçi aileleri yoğunlukta olmuştur.

GÜNEY ÇİN

Yangzi Irmağı havzası ve Güney Çin, M.S. 3. yüzyıldan sonra Kuzey Çin'den göçen Çinlilerle birlikte kalabalıklaşmaya başladı. Yangzi'nın güneyi olan Jiangnan ("Irmak Güneyi") Çin kültürünün merkezi hâline geldi. 6. yüzyılda Çin, Sui Hanedanlığı

çatısı altında birleştğinde Çin nüfusunun yarısına yakını Yangzi Irmağı havzasında yaşıyordu. 618 yılında kurulan Tang Hanedanlığı devrinde ise artık kuzey-güney bölünmesi belirginleşmişti. Kuzey ile güneyin ulaşımının ve ekonomisini devasa su kanallarıyla birleştirme çabaları, coğrafi ve kültürel farklılaşmanın önüne geçemedi. Güney Çin ılıman, nemli ve düzenli yağış alan bir bölgedir. Su kaynakları kuzeydekinden daha boldur, kuraklık nadirdir. Arazi kuzeydekinden farklı olarak dağlık ve engebelidir. Güneyde esasen pirinç, çay gibi ürünler ekilir.

Tarih boyunca güneydeki topraklar genelde tarlaları köylülere kiralayan büyük ailelerin/sülalelerin elindeydi. Kuzey Çin'den nüfus geldikçe bu toprak sahiplerinin tarım ve sulama projeleriyle topraklar sulak alanlar ve bataklık tarlalar hâline getirildi, yamaçlara teraslar yapılarak tarım alanları açıldı. Güneyin en önemli ürünü olan pirinç, bol su kaynakları ve yoğun iş gücü gerektiriyordu. Güneydeki sığ olmayan sular, daha uzun mesafeli ve ağır taşımacılığa imkân veriyordu. Kuzeydeki kurak tabiatın aksine yeşillikler içindeki güneyde, su kıyılarında, bilhassa limanların etraflarında şehirler gitgide büyüdü. Bu ise modern çalışmalarda Güney Çin ile ilgili çeşitli pazar ve şehirleşme modellerine ilham oldu.

GÜNEYDEKİ SU BOYLARI VE GÜNEYBATI DAĞLARI

Güney Çin, ırmak havzaları etrafında merkezlenen bölgelere bölünmüştür. Her bir bölge su yolu üzerinde kalabalık ve üretici bir çekirdek bölgeye sahiptir. Üstelik Güney Çin'in Yangzi Irmağı havzasını içeren bölgesi dışında, güney ve güneydoğu kıyı bölgesi ayrı bir özellik gösterir. Kıyı bölgesi çok dağlıktır ancak ırmak akan vadileri çok bereketlidir. Yangzi Irmağı havzasına gelenden fazla Çinlinin gelmediği bu bölgelerde yerli ve "Çinli" olmayan kültürler bugün dahi kuvvetle varlığını devam ettirmektedir. Bu kıyılar balıkçılık için önemli mevkiler olmasından başka limanlarının bolluğuyla, tarih boyunca ticarete Çin'in

diğer bölgelerinden daha fazla gelişmiştir. Bugün de Çin'in en zengin ve kalabalık metropolleri buralardadır. Bir de Güney Çin'in güneybatı bölgeleri vardır ki dağlık olan ve alçaklıkları ormanlarla kaplı olan bu yerlerde ancak son 200-300 yılda Çinliler yoğunlaşmıştır. Yerli ve Çinli olmayan halk ve kültürler hâlâ canlı olarak yaşamaktadır. Buraların etrafı dağlarla çevrilen ovaları çok verimlidir. Bugün buralarda nüfus çok kalabalıktır.

GELENEKSEL ÇİN BÖLGESİ

Yer şekilleri, iklim ve toprağa bağlı olarak esasen ikiye ayırabileceğimiz Çin'in idari bakımdan tasnifi de yine az ya da çok coğrafyaya bağlı olarak şekillenir. Bunda elbette kültürel öğeler de etkilidir. 23 eyalete, 5 özerk bölgeye, 2 özel idari bölgeye bölünmüş Çin'in "en Çinli" merkez eyaletleri yedidir. Bunlar Shandong, Shanxi, Shaanxi, Hebei, Henan, Hunbei, Hunan eyaletleridir. Bu eyaletlerin adları tamamen dağ ve ırmaklara göre belirlenmiştir ve tarihi bir zemine sahiptir. Söz konusu eyaletlere geleneksel Çin bölgeleri demek yanlış olmaz.

Shandong, "Dağın Doğusu" demektir. Buradaki dağ ise 110-117. boylamlar ve 34-41. enlemler arasında kuzeydoğudan güney batıya yaklaşık 400 km uzanan 1500-2000 m yüksekliğindeki Taihang Dağları'dır. Bu dağın doğusu, denize doğru Sarı Irmak'ın aktığı yeşil düzlüklerdir. Shanxi ("Dağ Batısı") ise aynı dağın batısında kuzey-güney doğrultusunda akan Sarı Irmak'a kadar olan yerdir. Bu eyaletin güney sınırını ise yine Sarı Irmak belirler. Shaanxi ise Shanxi'nin hemen batısında, "Sarı Irmak dirseği"nin güneyindeki topraklarda, Sarı Irmak'ın kolları üzerinde, en eski Çin merkezleri Xian (eski Chang'an) ve Luoyang'ın kurulduğu geleneksel Çin bölgeleridir. Shandong ile Shanxi arasında kuzeye doğru uzanan Hebei ("Irmak Kuzeyi") bulunur. Başkent Beijing'i de içine alan buranın güney sınırı Sarı Irmak'tır. Bu yüzden Hebei adını almıştır. Bu eyaletin güneyindeki Henan (Irmak Güneyi) ise Sarı Irmak'ın güneyindedir. Galiba Sarı

Irmak'ın yatak değiştirmesi sebebiyle, Henan'ın küçük bir kısmı Sarı Irmak'ın kuzeyinde kalmıştır. Henan ile Shaanxi'nin hemen güneyinde Hubei (Göl Kuzeyi) eyaleti bulunur. Yangzi Irmağı'nın havzasındaki bu eyalet, Yangzi'nin aktığı ve ardından doğuya doğru devam ettiği yoğun göl bölgesinin kuzeyinde kaldığı için bu adı almıştır. Nihayetinde bu göl bölgesinin güneyindeki eyalet ise Hunan (Irmak Güneyi) adını taşır. Böylece ilk beş eyalet Sarı Irmak ve son iki eyalet Yangzi Irmağı havzasında olmak üzere geleneksel Çin'in merkezini oluşturur. Bugünkü Çin'in temellerinin atıldığı Han Hanedanlığı (M.Ö. 206-M.S.220) da bu bölgelerde kurulmuştu veya buralar arasındaki nüfus hareketliliğinin sahasıydı.

GELENEKSEL ÇİN'İN KUZEYDOĞUDAN GÜNEYE KIYI ETRAFI

Bu geleneksel Çin'in etrafı vardır. Dört bir taraftan "Çin'i kaplayan bu etrafın hem coğrafya, hem de kültür olarak farklılıkları vardır. Modern dünyamızda elbette ki kültürler arasındaki farklar azalmıştır. Bilhassa Güneydoğu Asya'nın yerli hakları bugün büyük ölçüde Çinlileşmiştir. Shandong'dan güneye ve oradan doğuya doğru bütün Çin kıyılarında sırayla Jiangsu, Zhejiang, Fujian, Guangdong, Guangxi eyaletleri bulunur. Jiangsu ve Zhejiang'ın batısında Anhui bulunur. Jiangsu ve Anhui Çin'de pirincin en çok çıktığı yerlerdendir. Bu şerit boyunca okyanus iklimleri yaşanır. Geleneksel Çin'in doğu ve güneyindeki bu etrafta, Çin'in en büyük limanları ve en zengin şehirleri bulunur. Deniz aşırı limanlar canlanmadan önce burada iç kesimdeki Suzhou, Yangzhou, Nanjing gibi liman şehirleri çok daha önemli olmuştur. Başta pirinç, ipek, çay olmak üzere güneyin bütün malları bu üç şehirden geçmiştir. Kuzeydeki başkent Beijing (Kuzey Başkenti)'e karşılık güneyde Nanjing (Güney Başkenti) uzun zamanlar

"Modern dünyamızda elbette ki kültürler arasındaki farklar azalmıştır, bilhassa Güneydoğu Asya'nın yerli hakları bugün büyük ölçüde Çinlileşmiştir."

başkentlik yapmıştır.

Kuzeydoğudan kıyı boyunca güneye ilerleyen kuşak, Guangxi'deki baskın yerli Zhuang nüfusu hariç olmak üzere diğer etrafa göre biraz daha fazla Çinlileşmiştir. Bu bölgelerin halkı eskiden ne Sarı Irmak'ın ne de Yangzi Irmağı'nın merkez havzasındaki halklara ve Çinlilere benziyordu. Üstelik en eski dönemlerden beri burada Taica, Vietnamca, Kimerce gibi diller dışında standart Çince'den tamamen farklı Çin dilleri konuşuluyordu. Mesela Guangxi, Yunnan, Guizhou gibi yerlerde kalabalık olan Zhuang'ların dili, Tai dili grubundadır. Genel olarak Yangzi'nın güneyindeki bölgeler olarak adlandırılabilir bu yerler, eski Çin tarihlerinde mesela vücutlarına dövme yaptırılan Yue'lerin ülkesi olarak geçiyordu. Bizatihi Çin merkezi, bütün bu bölgeleri, "Çin" dışında tutuyordu.

GELENEKSEL ÇİN'İN BATI ETRAFI

Geleneksel Çin'in batı etrafını Guizhou, Yunnan, Chongqing ve Sichuan oluşturur. Buraların önemli bir kısmı dağlık bölgelerdir ama bol ırmaklı vadileri çok bereketlidir. Yunnan'ın bilhassa batı ve kuzey kısımları dağlık olsa da güneyden hem Pasifik hem de Hint okyanuslarının etkisindedir. Burası doğu ve güneydeki kıyılara göre daha da az "Çinli"dir.

Mesela Yunnan'da yaşayan Yi, Bai, Miao, Tibetli gibi 25 etnik grup vardır ve bunlar eyaletin toplam nüfusunun %40'ına ulaşır. Doğu kısmında bereketli havzalara sahip olan Sichuan'ın batısı ise dağlıktır ve Tibet platosunun doğu uçlarını teşkil eder. Yangzi'nın aktığı topraklarda kalan ama dağların çevirdiği, ulaşım zorluğu bulunan Sichuan (Dört Irmak), tarih boyunca kendi özelliklerini korumuştur. Bugün buradaki halkın büyük bir kısmı Çinli olsa da bunların çoğu son yüzyıllarda yerleştirilenlerdir. Öyle ki Sichuan Çin'in en kalabalık ikinci eyaleti hâline gelmiştir. Sichuan'daki Çinlilerin

konuştukları Çince ise standart Çince'den biraz farklıdır. Bölgedeki kültür de yalıtılmış coğrafya ve yerli kültürlerin etkisiyle geleneksel Çin kültürüne pek benzemez.

GELENEKSEL ÇİN'E UZAK ETRAF

Yedi eyaletten oluşan geleneksel Çin merkezi doğu, güney ve batıdan bir etraf ile kaplanmıştır. Geleneksel Çin, etrafını kendisine benzetmiştir. Bu etrafın dışında, öz Çin bölgelerinden uzakta bir etraf daha vardır. Bunlardan batıda olanları Tibet Özerk Bölgesi (Xizang) ile onun kuzeyindeki Uygur Özerk Bölgesi (Xinjiang)'dir. Tibet, en eski tarihlerden bu günlere dağlık coğrafyasının büyük etkisi, siyaseten izole olması, kültürel olarak dışa nispeten kapalı bulunması sebebiyle kendine has özelliklerini büyük ölçüde korumuştur.

Uygur Özerk Bölgesi'ndeki çoğunluğu Uygur olan Türk boy ve toplulukları ise tarih boyunca Gansu'nun hemen batısında, güneyde Taklamakan Çölü etrafındaki vaha şehirlerinde ve kuzeyde bozkır sahasında kendi kültürünü devam ettirmiştir.

Bunda coğrafyanın etkisi çok büyük olmuştur. Batıda Pamir Dağları ve hemen ondan ayrılıp kuzeydoğu uca kadar Tanrı Dağları, güneyde Tibet Dağları ve doğuda ise yine Tibet Dağları'nın doğu uzantısı ve Gobi Çölü ile etrafı çevrilmiştir.

Tibet yaylasının kuzeydoğusundaki Kök Nur (Qinghai) da büyük ölçüde Tibet etkisindedir. Bugün nüfusun yarısına yakını Tibetli, Hui, Tu, Moğol, Salar gibi topluluklardan oluşmaktadır. Çin'e can veren Sarı Irmak ile Yangzi ırmakları Kök Nur topraklarından doğar. Yükseklik ortalaması 3000 metredir, ulaşım imkânları sınırlıdır.

Doğudaki Gansu eyaleti, Çin'in batıya açılan tek kara yolu ve Uygur bölgesiyle

olan ulaşım koridorudur. Güney yüksek dağlarla çevrilidir, kuzey çöllerle kaplıdır. Bölge kendi coğrafi ve tarihi konumuyla kendine has kültürel özellikler geliştirmiştir. Bilhassa Asya kara ticaretinin canlı olduğu zamanlarda doğu ve batı kültürlerinin ve dinlerinin karşılaşma yeri hâline gelmiştir. Bugün nüfusun çoğu Çinli olsa da kırsalda yaşayan halkın 3/4'ü yerli kültürlerini devam ettirmektedir. Üstelik Türkçe (Kazak, Salar), Tibetçe, Moğolca vb. diller dışında bilhassa Hui'lerin (Müslüman Çinlilerin) konuştuğu Çince, standart Çince'den çok farklıdır. Çinli Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları Ningxia Hui Özerk Bölgesi bulunmaktadır.

Bu bölgeler İslam, Türk, Arap, Fars vb. kültürü ile Çin kültürünün karıştığı yerlerdir.

Gansu'nun hemen kuzeydoğusunda İç Moğolistan Özerk Bölgesi bulunmaktadır. Burası Ordos denilen Sarı Irmak dirseğinin güneyindeki bereketli yaylalarının büyük bir kısmını, eski Türklerin Çogay Kuzi dedikleri Türk tarihinin en önemli dağlarından biri olan Yinshan Dağları'nı, Yinshan'dan Büyük Kingan Dağları'na uzanan

muhteşem düzlükleri ve nihayetinde doğudaki Mançurya'yı ayıran Büyük Kingan Dağları'nı içeren sert karasal iklimin hüküm sürdüğü bozkırlardır. Bölgede Çinli nüfusu %80'lere varmışsa da kırsalda eski kültürler devam ettirilmektedir.

Çin'in en kuzeydoğusunda üç eyalet bulunur: Liaoning, Jiling, Heilongjiang. Esasen Kingan Dağları'nın batısındaki Mançurya bölgesi olan buranın doğuda denize bağlantısı Rusya tarafından kesilmiştir. Bölgedeki Çinlilerin nüfusu ortalama %90 civarındadır. Buralarda Mançular, Koreliler gibi bazı topluluklar kültürlerini devam ettirmektedirler.

"Yedi eyaletten oluşan geleneksel Çin merkezi doğu, güney ve batıdan bir etraf ile kaplanmıştır. Geleneksel Çin, etrafını kendisine benzetmiştir."